

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Вдовичин Ігор Ярославович
Угрин Леся Ярославівна

Соціальна інженерія: виклик для демократії у глобалізованому світі

УДК 323.2:342.7

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2026-1.1>

Стаття поширюється на умовах відкритої ліцензії CC BY 4.0

Вдовичин Ігор Ярославович
доктор політичних наук,
професор кафедри теорії та історії
політичної науки
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
ORCID: 0000-0002-3210-7684

Угрин Леся Ярославівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри теорії та історії
політичної науки
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
ORCID: 0000-0001-8467-2151

Стаття присвячена аналізу впливу та загроз ідей і практик соціальної інженерії, які вже втілювалися на різних етапах людської історії, та новітніх викликів, детермінованих наслідками глобалізаційних процесів й повсюдним використанням інформаційних технологій. Актуальність дослідження зумовлена проблематизацією соціальної інженерії в контексті аналізу механізмів і наслідків її впливу на різних рівнях – від індивіда до великих спільнот. У статті акцентовано, що соціальна інженерія є багатовимірним явищем, яке включає і проектування моделей майбутнього, і конструювання реальності, і нав'язування ідей та цінностей через інформаційний вплив; і загрози кібербезпеці. У статті соціальна інженерія досліджується, по-перше, як способи та технології, які використовуються елітами та державними інститутами для уникнення чи мінімізації загроз стабільності сучасних суспільств, і демократичних також, передбачають «м'який» вплив на масову свідомість; і по-друге, як ідея і практика творення кращого суспільства, що засновується на переконанні в спроможності людського розуму планувати та реалізувати модель кращого (ідеального) суспільства, часто, не приймаючи до уваги реальний політико-економічний і соціально-культурний контекст. Щодо першого аспекту, в статті з'ясовано, що соціальна інженерія є механізмом демократичного врядування і демократичних стратегій, застосовується для досягнення згоди, і може сприяти і зміцненню демократичних засад суспільства, та їх вихолощуванню, чому сприяють інформаційно-комунікаційні технології. В контексті другого аспекту вияву соціальної інженерії на основі аналізу наслідків втілення проектів ідеального суспільства в минулому (революції у Франції, нацистська Німеччина, тоталітарний Радянський Союз та ін.) зроблено висновок про деструктивність і небезпеку пошуків «ідеальних» альтернатив ліберальній демократії та ринковим відносинам, оскільки вони несуть потенційну небезпеку правам і свободам індивіда, посилюючи надмірний вплив й контроль бюрократії та держави за поведінкою громадян.

Ключові слова: соціальна інженерія, глобалізація, демократія, авторитаризм, свобода, прогрес, технології, інформаційні технології, бюрократія.

Вступ. Стрімкі зміни, які охопили усі сфери життя сучасної людини, стимулюють пошук інструментів реформування політичних і соціально-економічних відносин. Швидкість технологічних нововведень створює спокусу радикальної відмови від попередніх моделей розвитку, демократичних інституцій, правових і культурних норм, формує умови редемократизації сучасних суспільств. Зростання ролі новітніх технологій у виробництві, наданні послуг, освіті також перетворює їх в могутній чинник впливу на приватне і політичного життя. Сучасні суспільства зіткнулись з потенційними загрозами контролю за поведінкою людини, руйнування її особистого простору, викривлення громадської думки. Відтак важливою науковою проблемою є дослідження соціальної інженерії в контексті механізмів і наслідків її впливу на різних рівнях – від індивіда до великих спільнот; критичний аналіз вірогідних загроз для прав і свобод людини в контексті широкого використання технологій впливу на масову свідомість і конструювання масових установок.

Попередній історичний досвід засвідчив складність і неоднозначність наслідків втілення різноманітних проектів соціальної інженерії у політичну

практику. Відтак **метою статті** є аналіз загроз ідей та практик соціальної інженерії, які вже втілювалися на різних етапах людської історії, та новітніх викликів, стимульованих глобалізаційними процесами й поширенням інформаційних технологій. Саме інформаційні технології сформували ресурси впливу на індивіда, контролю за його поведінкою, якими раніше не володіла жодна влада. Розкрити потенційні наслідки такого впливу в демократичних суспільствах також є метою статті.

Методологія дослідження засновується на системному, історичному й порівняльному наукових підходах, використанні теоретичних засад соціального конструктивізму, які пояснюють механізми творення реальності в межах застосування соціальної інженерії, її впливу на індивіда та суспільство.

Результати. Поняття «соціальна інженерія» (або «соціальний інжиніринг») тлумачиться широко як наука, що вивчає людську поведінку та фактори, які на неї впливають. Також поширеним та узагальненим є інтерпретація соціальної інженерії як міждисциплінарної категорії, що «познає технологічні й наукові параметри конструювання реальної й віртуальної дійсності» [5, с. 18],

а часто й нав'язування цієї дійсності індивідам і суспільству, чи «підштовхування» (Р. Талер (Richard H. Thaler)) до певної поведінки [15; 16]. Цей термін часто використовують для означення сукупності прийомів психологічної маніпуляції, акцентуючи на таких інструментах як пропаганда, паблік рілейшнз, спін-докторинг, які передбачають інформаційний вплив. Застосовується він і серед спеціалістів з комп'ютерної та інформаційної безпеки [14]. В такому сенсі концепт «соціальна інженерія» набирає негативних конотацій, постає проявом влади, що діє шляхом не застосування фізичної сили, а створення і нав'язування хибної реальності.

У нашій статті соціальна інженерія перш за все розглядається у двох вимірах. Перший розглядає її як технологію уникнення чи мінімізації загроз основам стабільності сучасних суспільств, передовсім демократичних. Американський дослідник Я. Моріс (Ian Morris) у праці «Чому Захід панує – натепер» наголошує, що занепади попередніх цивілізацій обумовлювались поєднанням сукупності чинників, серед яких – міграція; падіння держав; голод; хвороби; зміни клімату [9, с. 225]. В цьому контексті використання технологій соціальної інженерії характерні (а можливо й необхідні) і для стабільного та ефективного функціонування сучасних демократій, уникнення криз та процесів відкочування до авторитарних практик. Адже демократія історично сформувалась як представницька система, що відображає інтереси та очікування більшості громадян. Важливим принципом демократії є плюралізм інтересів, ідей і переконань. Тому представницькі інститути та політичні лідери завжди поставали перед проблемою досягнення суспільної згоди, нівелювання ірраціональних прагнень громадян і соціальних груп, пошуку адекватних демократії механізмів. Без суспільної згоди та компромісів в демократичних системах складно приймати ефективні рішення та реалізувати стратегії розвитку. Ще в 30-х рр. минулого сторіччя Е. Бернейс (Edward Bernays) стверджував, що в «деяких випадках демократичні лідери повинні за допомогою інженерії згоди схилити громадськість до прийняття конструктивних цілей і цінностей» [13, с. 114]. Іншими словами, йдеться про свідомий вплив, управління громадською думкою, конструювання масових установок, які б відповідали управлінським стратегіям демократичної еліти та більшості. В такому сенсі соціальна інженерія є механізмом демократичного врядування і демократичних стратегій. Однак, наслідки застосування можуть сприяти як зміцненню демократичних засад суспільства, так їх вихолощуванню.

Поширення цифрових технологій у XXI ст. суттєво трансформувало контекст застосування інформаційних методів впливу на громадську думку і практично знівелювало межу між процесами формування спільних цілей, згоди й маніпу-

лятивними технологіями, які найчастіше слугують реалізації корпоративних інтересів. Нові технології через нав'язування ідей, популістських наративів і використання демократичних процедур спроможні забезпечити прихід до влади або авторитарних еліт, або неефективних менеджерів, що дискредитує саму ідею демократії, її цінності, делегітимізує демократичні режими. Криза демократії як цивілізаційне явище в XXI сторіччі привертає увагу і до можливостей технологій соціальної інженерії для подолання її суперечностей, і до можливих (або й планованих) деструктивних наслідків їхнього застосування для загального блага.

Другий вимір аналізу соціальної інженерії у цій статті – ідея і практика творення кращого суспільства, що базується на припущенні про спроможність людського розуму планувати краще (ідеальне) суспільство та реалізувати такий план, переважно ігноруючи його реальний політико-економічний і соціально-культурний стан. Ф.А. Гаєк (Friedrich August von Hayek) застерігав, що концепція людини, обдарованої розумом, здатним формувати зовнішні обставини, щоб створити цивілізацію, неправильна у своїй основі. Людина не просто нав'язала світові зразок, який створила своїм розумом, її розум сам є системою, що постійно змінюється *внаслідок* пристосування людини до свого оточення. Було б помилкою вважати, стверджував учений, що задля досягнення вищої цивілізації ми повинні тільки втілити ідеї, які тепер керують нами. Якщо необхідно просуватися вперед, то мусимо бути готові із набуттям дальшого досвіду безперервно переглядати наші сучасні концепції та ідеали [6, с. 31]. Подібну думку висловив і З. Бауман у книзі про Голокост: «Модерний геноцид – складова соціальної інженерії, яка потрібна для створення соціального порядку, що відповідає проекту ідеального суспільства» [1, с. 138].

Пошук нових ідей модернізації політичної системи, принципів управління, економічних відносин завжди був об'єктивно зумовлений якісними технологічними змінами, процесом глобалізації, трансформацією норм людської поведінки. Усе це накладається на небезпечне зростання ірраціональної складової у прийнятті рішень у буденній поведінці людей, формуючи попит на використання кризи раціонального сприйняття реальності та інформації для здобуття влади чи посилення домінування. Такі процеси відбуваються і в електоральних демократіях, і в авторитарних режимах, і в тоталітарних секторах. Це спонукає до аналізу загроз, які постають із емоційно зрозумілого потягу людей до пошуку безпечного варіанту «втечі від свободи», у надії зняти із себе відповідальність за власну долю і перекласти її на когось чи щось, передовсім на владу. Зростання добробуту і побутового комфорту після II світової війни завдяки технічним нововведенням, дали поштовх до творення нових варіантів пояс-

нення соціальної дійсності і майбутніх перспектив людської цивілізації.

Такі пояснення запропонувала теорія постіндустріалізму, яка активно формувалася у другій половині XX століття. Зокрема Р. Арон (Raymond Aron), а згодом і Д. Белл (Daniel Bell), аналізуючи проблеми постіндустріальної цивілізації, дійшли висновку, що саме технологічний прогрес, а не політичні і соціальні фактори (попри їх важливість), визначає розвиток суспільства. Експансія інформаційної економіки викликала вибухове підвищення попиту на працівників, які, володіючи розвиненим інтелектом і гарною освітою, були здатні трансформувати інформацію в нові знання і використовувати їх у виробничому процесі. При цьому вважалося, що головним об'єктом власності, який дозволяє новому прошарку інтелектуалів займати вагомі позиції в суспільстві, є не земля і капітал, а інформація і знання, якими володіють конкретні люди. Виникли сподівання на розширення меж людської свободи, чому раніше сприяли надбання Промислового перевороту, поштовх до якого дали впровадження енергії пари з кінця XVIII століття, перш за все у виробництві. Сьогодні ми теж спостерігаємо сприяння інформаційних технологій свободі. Та не менш очевидними є потенційні ризики. Купівельна чи споживча спроможність суспільства стали головним критерієм оцінки рівня стабільності певної країни та її статусу: «Коли ж у вас є багато нафти, або ви спроможні багато купувати чи інвестувати, це виправдовує вашу неповагу до сучасних політичних і моральних принципів або захисту громадянських свобод і прав людини» [2, с. 67]. При цьому люди сприймаються як прості статистичні одиниці.

Такий підхід, як не парадоксально, видається на перший погляд, багато в чому обумовлений стабільним розвитком людської цивілізації після II світової війни – «затяжні періоди миру й процвітання часто створюють сприятливі умови для повзучого захоплення держави елітами. Цим самим закладаються передумови для політичної кризи, особливо якщо країну спіткає економічний спад або зовнішньополітичні потрясіння» [12, с. 35]. Реальні практики ставлять під сумнів припущення про існування сучасного класу «інтелектуалів», незалежного від правлячого класу, і найперше – від великих власників. Оптимістичні сподівання опиралися на припущення про доступність інформаційної техніки і технологій, які мала б забезпечити інтелектуальним працівникам можливість індивідуального виробництва інформаційних продуктів. Також невиправданими були сподівання на зацікавленість у його представниках різних структурних елементів соціальної ієрархії та їхню виняткову мобільність – соціальну і географічну. Причина – в ігноруванні традиційної людської схильності до панування. Тому досить швидко технологічні зміни почали «працювати» проти своїх творців. Попит на кваліфіковані

кадри (і не лише кваліфіковані) стимулював їх стрімке зростання і як наслідок – насиченість ринку праці. А найголовніше – поява штучного інтелекту (artificial intelligence), спроможного вирішувати певну частину завдань, які раніше були виключною прерогативою людини. І коло цих завдань стрімко збільшується. У підсумку з'явилися чергові небезпеки свободі людини в контексті функціонування ШІ в економічному, політичному, інтелектуальному середовищі в умовах занепаду конкурентної економіки, зростання популярності патерналістських ідей, зокрема через забезпечення безумовного доходу та інших благ. Наслідком цих технологічних змін є посилення ролі урядів та глобальних корпорацій, які ними володіють і контролюють. Постає питання, наскільки безпечно буде майбутнє, коли влада – політична і економічна, поєднуючи примус і технологічну перевагу, отримає майже безмежні можливості для контролю? Стає реальністю втілення Утопії – право визначати владі кому і ким бути, які блага отримувати, чи взагалі бути від них позбавленим. Відповідно це актуалізує питання про роль і функції бюрократії в сучасному суспільстві. Західна модель управління базується на підході, що бюрократія, спираючись на знання та вміння, спроможна забезпечувати реалізацію ефективного виконання політичних рішень, які формуються для подолання соціально значимих проблем. Сучасне ускладнення буття суспільства створює можливість надмірного впливу бюрократії та держави, потенційно надаючи їй інструментарій, подібний до тоталітарних режимів і, окрема, завдяки загальному проникненню інформаційних технологій у кожен сферу людського буття.

Соціальний оптимізм щодо ролі технологій і готовність відмовитися від свободи (демократичних принципів) покликаний до життя прагненням позбутися непевності буття, забуваючи на чому постала сучасна свобода людини, яка багатьом видається непорушною і вічною. Адже пошук стабільності і захисту неминуче приведе до розширення ролі держави, її спроможності регулювати і контролювати найрізноманітніші сфери людського життя, перш за все гарантуючи певні стандарти матеріального добробуту, що на практиці призведе до втрати стимулу могутнім економічним силам діяти відповідально. Як ілюстрацію Ф. Фукуяма (Francis Fukuyama) описує фінансову кризу 2008-2009 рр., коли приватний сектор охоче підживлював іпотечне безумство, йдучи на невиправдані ризики, бо великі банки знали, що в кінцевому підсумку уряд їх витягне із халепи. «Та ще більше жахає подальший перебіг подій. Попри всезагальне усвідомлення величезних ризиків з боку банків, яким “через великий розмір не можна дозволяти збанкрутувати”, після 2008 року американський банківський сектор вийшов на ще вищий рівень концентрації» [12, с. 13].

Масова свідомість не цілком сприймає усі ризики застосування інструментарію соціальної інженерії для вирішення проблем, зосереджуючись на короткотривалих успіхах, та механізмах, які дають швидкий результат. У той час як прихильники ідей соціальної інженерії розуміють це краще: «Можна стверджувати, що урок ХХ століття для революційної політики полягає в тому, що лише капітал здатен зруйнувати капітал. Нічого, крім власного масивного апарату руйнування, не є достатнім, щоб остаточно знищити панівний гігантський консолідований спосіб виробництва» [7, с. 48].

Погляд сповнений радикалізму і оптимізму, хоча вся попередня історична практика засвідчила небезпеки такого радикального експериментування. Зокрема, остерігаючи від надмірного ентузіазму щодо Французької революції, Е. Берк (Edmund Burke) попереджав – «мудрі люди застосовують ліки до вад, а не до імен, до причин зла, які завжди одні й ті самі, а не до випадкових знарядь, що ними воно послуговується, і не до мінливих машкар, у яких воно виступає. Інакше ви будете володіти історичною мудрістю теоретично, а на практиці виявитесь дурнем» [4, с. 370].

Такі заклики, спонукаючи до постійного думання, вимагаючи не суто знань певного рівня сукупності фактів, а перш за все нахилу до їх критичного переосмислення, не отримують масової підтримки. Однозначність і лінійність є популярною, так як пропонує прості відповіді, звільняючи людину від сумнівів, необхідності приймати рішення, докласти зусиль до його реалізації, і погодитись на відсутність стовідсоткових гарантій результатів.

Наслідки реалізації проектів соціальної інженерії можна проілюструвати прикладом з історії Франції. Після революції 1789 р. вона успадкувала політичну лівіцю, яка протягом ХХ століття «співала оди насильству і схилилася до різних тоталітарних ідеологій від сталінізму до маоїзму» [12, с. 25]. Успіх революцій був обумовлений втратою правлячим класом спроможності до конструктивних змін, його прагненням зберегти привілейоване становище всупереч потребам розвитку усього суспільства. Однією з вагомих причин революції у Франції Ф. Фукуяма вважає невдачі уряду ліквідувати наприкінці ХVІІІ століття систему продажу посад. Еліта, яка користалась з таких привілеїв, володіла значною владою і відкидала будь-які реформи, що могли їх обмежити. Нереформованість політичної системи зрештою призвела до революції, під час якої представники цієї групи «втратили не лише куплені посади, а щоб мало не здалося, ще й голови» [12, с. 22–27].

Втілення проектів соціальної інженерії це не лише якобінська диктатура 1793–1794 рр., чи більшовицький переворот у 1917 р., чи подібні проекти. Можливий і варіант недопущення правлячим класом такого розвитку подій шляхом більш жор-

сткого контролю за поведінкою людини і найголовніше – обмеження її готовності до активних, скоординованих дій, що не вирішує проблему, а лише відсуває її на певний час. Неминучі соціальні потрясіння закономірно набудуть екстремістського вияву через зруйнованість навичок до соціально відповідальної поведінки, занепад раціонального усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків у їхніх діях. Тому таким складним є шлях України, яка пережила трагічний і надзвичайно тривалий радянський експеримент над собою, до реальної незалежності.

Процеси, що відбуваються у демократичних і розвинутих країнах, які претендують на зразок гарантування прав і свобод людини, дають підстави зробити висновок про потенційну можливість втілення новітнього авторитарного варіанту соціальної інженерії, використовуючи наслідки соціальних і технологічних змін, які стали очевидними на початку ХХІ століття. В цьому контексті З. Бауман (Zygmunt Bauman) і Л. Донкіс (Leonidas Donskis) привернули увагу до двох важливих аспектів. По-перше, наявність соціальних мереж, які дозволяють дешевше, швидше, точніше і водночас легше «ідентифікувати та визначити місце розташування діючих чи потенційних дисидентів порівняно з будь-якими традиційними інструментами наглядку». По-друге, формування нового соціального класу – прекаріату, який на відміну від пролетаріату минулого, складається з представників усіх економічних класів з непостійною і нестабільною зайнятістю, усіх, хто «мають вагомий підстави сумніватися в надійності свого становища в суспільстві» [2, с. 84]. Зміни у відносинах між працедавцем і працівниками створюють передумови для звуження простору людської свободи. На відміну від своїх нащадків доби плинної реальності століття сучасники Г. Форда чи Дж. Д. Рокфеллера були нездатні перетворити пролетаріат на прекаріат. Вони не мали змоги перенести свої статки, в інші місця, де робітники були готові терпіти будь-який режим виробництва, хоч би яким жорстоким він був, в обмін на мізерний прожитковий мінімум. Їхні засоби виробництва, їхній капітал був «прив'язаний» до місця: громіздким устаткуванням, високими фабричними мурами. Це була взаємна залежність, і той факт, що обом сторонам доведеться довго триматися разом, вони чудово розуміли [2, с. 82]. У глобальному інформаційному суспільстві швидке переміщення капіталів, технологій, виробництва уможливило вплив не лише на становище найманих працівників, а й на позицію урядів країн. Бізнес заради прибутку легко приймає певні правила політичної влади, нерідко із недемократичними практиками. Найбільш виразними прикладами є Росія і КНР. Сподівання багатьох західних політиків на зміну природи авторитарних режимів через залучення іноземних інвестицій не справдилися. Радше спо-

стерігаємо толерування авторитарної практики великими компаніями, для яких робота в суспільствах з обмеженими свободами виявилась доволі рентабельною і навіть комфортною. Платою за цю комфортність є втрата багатьма західними підприємцями розуміння цінності свободи як підґрунтя творення інновацій, які й стають основою прибутків. Вони погоджуються на «антибуржуазну» контрреволюцію, коли її гасла сформульовані чи то як захист традиційних цінностей консерватизму, чи то у стилі радикальної риторики звільнення від обмежень свободи підприємництва.

Індустріальна епоха з очевидними причинно-наслідковими зв'язками спонукала до раціоналізації поведінки і в політичній практиці, і в межах ринкової економіки. Перед обличчям такої взаємозалежності обидві сторони (бізнес і наймані працівники) мали дійти висновку, що в їхніх інтересах буде виробити, узгодити й дотримуватися певного «модусу вівенді», тобто, правил, способу співіснування, що передбачали добровільну згоду на обмеження свободи дій та способи взаємовпливу сторін. Переступити межі, визначені взаємозалежністю, означало б для них руйнування джерел власного збагачення. Коротше кажучи, підсумовують З. Бауман і Л. Донкіс, «були межі нерівності, в яких капітал міг існувати... Обидві сторони конфлікту були зацікавлені в тому, щоб не дати нерівності вийти з-під контролю, і кожна з них окремо була зацікавлена зберегти другу сторону в грі» [2, с. 82–83].

Сучасні глобальні трансформації руйнують переважну більшість обмежень, які в попередні історичні епохи накладалися на індивіда і його поведінку – релігійні і станові табу, географічні кодони, транспортні проблеми, обмеження щодо інформації. Тепер постають питання, чи спроможний «прекаріат» діяти солідарно та втілювати спільне розуміння соціальної справедливості та спільне бачення «доброго суспільства», відкритого для всіх його членів? Відповіді обумовлюються багатьма обставинами.

Періоди кризи завжди спричиняють зростання впливу радикальних гасел і пошуку простих відповідей, здатних більш-менш переконливо все пояснити і пообіцяти достатньо швидке пояснення проблем. «Принципова різниця між Світовою державою, що народжується протягом XXI століття, і нині існуючими національними державами полягає в об'єкті державного регулювання, оскільки Світова держава виявляє і реалізує свою планетарну владу не у просторі територій, а у просторі процесів, що протікають у просторі окремих країн і міждержавних утворень. За стан території відповідають національні держави» [10, с. 125].

Ігнорується попередній емпіричний історико-політичний досвід та напрацювання політико-філософської думки, яка багато в чому сформувала основи сучасного, недосконалого – та набагато

заможнішого і безпечнішого світу, порівняно із попередніми етапами людської історії.

Економіка, ґрунтована на приватній ініціативі викликає застереження, які вже неодноразово дозволили прийти до влади людям готових до радикальних соціальних експериментів, під гаслами знищення нерівності. Результати виявилися ще більш небезпечними для людської свободи, ніж нерівність ринку. Обумовлено це ігноруванням неконтрольованості, «безладності» капіталізму, що споріднює його із спонтанними інституціями, до яких залучається народ. Однак такі інституції виконують роль «школи демократії». Особа, яка навчилася брати участь у прийнятті рішень на рівні сільської ради або фермерської спілки, набирається вміння, яке в кінцевому рахунку обертається вигодою в офіційному процесі демократичної політики. Така не зовсім політична діяльність є передумовою самого капіталізму, а «позитивна спорідненість між капіталізмом і посередницькими структурами може слугувати поясненням, принаймні часткового, попередньої гіпотези, що успішний розвиток капіталізму спонукає до демократії» [3, с. 97].

Незважаючи на історичний досвід, достатньо переконливу ілюстрацію гальмування людського поступу в різних моделях втіленої соціальної інженерії (нацистська Німеччина, Радянський Союз, його сателіти, маоїстський Китай, КНДР, геноцид червоних кхмерів у Камбоджі та ін.), в умовах сучасної непевності зростає популярність пошуків альтернатив вільному ринку і ліберальній демократії. «Серед недемократичних альтернатив Китай є найбільш серйозним викликом ідеї, що ліберальна демократія є універсальною еволюційною моделлю» [12, с. 125]; він демонструє потужне економічне зростання з 2000 р., що має переконувати світ в більшій ефективності та конкурентності його моделі розвитку порівняно із західною. Тут заслуговують застереження слова про універсальну еволюційну модель. Політична практика не одного тисячоліття історії людської цивілізації радше свідчить про унікальність ліберальної демократії, її вразливість, необхідності взаємодії багатьох чинників для досягнення нею успіху. Проблема полягає у тому, що західна ліберальна демократія втрачає розуміння цінностей, на яких постала. Доречним тут є зауваження Е. Епплбом (Anne Elizabeth Applebaum): «Демократія сама по собі завжди була галасливою і буйною, але коли її правил дотримуються, вона зрештою витворює консенсус. Сучасні дебати цього не роблять. Навпаки, вони викликають у деяких людей бажання вкоротити язика іншим» [8, с. 125]. Те, що ми спостерігаємо є масовою зовнішньою мімікрією чи то під формальні демократичні процедури, чи то під боротьбу за мир. Це надає нове дихання силам, щодо яких стверджувалося, що для них вже наступив «кінець історії». Подібні сили надзвичайно життєстійкі, вони апе-

люють до реальних проблем, але не до шляхів їх реального розв'язання. Як ілюстрацію, можна згадати позицію радикальних лівих сил перед Першою світовою війною. «Лише фракція на чолі з Леніним, яку іноді називають Цимєрвальдською лівицею, і далі обстоювала інтернаціоналізм. А отже, це було не просто повстання супроти експлуатації, а й відмова від різанини Першої світової війни, програма “хліба та миру”, що дарувала комунізму моральне право претендувати на універсальність. Моторошні паралелі сучасності з роками, що передували 1914-му, вимагають оновленої стратегії “хліба та миру”, де під “хлібом” слід розуміти “забезпечення екологічних умов для життя виду”, а під “миром” – “усунення системного соціального насильства»» [7, с. 233–234]. Представлена цими дослідниками позиція є показовою для практично усіх варіантів соціальної інженерії – ігнорування щоденності – політичної, економічної, історичної, культурної як несуттєвості. Про який мир та інтернаціоналізм щодо Леніна і більшовиків, можна вести мову, якщо не ігнорувати історичну практику? Війна яка тривала на території колишньої Російської імперії після більшовицького перевороту (організованого цими адептами «хліба та миру»), була спрямована передовсім проти народів, які прагнули здобути незалежність; спроби військовим силою «експортувати» «світову революцію» на сусідні держави, і не лише сусідні; масовий терор над населенням територій, які опинилися під владою революційних експериментаторів, голодомор. Суто технологічні політичні маніпуляції, які не знайшли жодного підтвердження у практичні політиці, подаються як доказ.

Ще одним прикладом підміни понять є обґрунтування радянським керівництвом вступу СРСР у Другу світову війну фактично на боці нацистської Німеччини: «Радянська влада твердила, що мала втрутитися, позаяк польська держава перестала існувати. Польща більше не могла захищати своїх громадян, тож Червона армія мусила ввійти в країну як миротвориця» 11, с. 184–185]. «Миротворча» акція розповсюдила практику тоталітарного режиму на окуповані території.

Сучасні підходи до соціальної інженерії є продовженням такої практики – правильні гасла про максимальну свободу, рівність і заклики до відмови від тих економічних, політичних, культурних практик, які забезпечили наявний вже рівень прав і свобод. І що найголовніше – дозволяють їх не ідеальну, та все ж реалізацію. Тому ми не маємо жодних підстав ігнорувати потенційну небезпеку встановлення контролю над нашою поведінкою, яка базується на пропозиції гарантування безпеки шляхом посилення контролю над діяльністю людей, чи то розширення наших прав і свобод до безмежності. Така свобода неминуче переростає у свавілля, і у підсумку – спонукає погодитися на

ту чи іншу форму диктатури. Пропозиція прийняти за варіант вирішення проблем радикальними способами, є на перший погляд привабливою, але помилковою за наслідками. Слід визнати слушність застереження: «Ніхто, живучи в усталеній демократії, не може бути впевнений у неминучості її виживання. Немає автоматичного історичного механізму, який робить історичний прогрес гарантованим або запобігає занепаду й поверненню назад» [12, с. 541]. Сучасна людина опиняється перед вибором двох варіантів соціальної інженерії – «м'якого», який спочатку перетворює індивіда у споживача, чия свідомість підконтрольна завдяки відсутності голоду і знищенню культурно-історичної вкоріненості, та «жорсткого», втіленого в побудові тиранічного режиму, який теж прагне до максимального впливу на світогляд людини, бо без цього жодна диктатура не може існувати тривалий час.

Можливість уникнення загроз відновлення домінування автократій (незалежно від їх ідеологічного обґрунтування) засновується на нашій спроможності зберегти простір свободи, зокрема й економічної, що своєю чергою дозволяє скористатися однією з найголовніших рис модернізації – великомасштабним переходом у людських справах від фаталізму до вибору. Європейська цивілізація, ще її античний період, за свою основу обрала самодіяльність вільної людини, якій найперше мають належати результати її праці. Це стимулює новації, наслідки яких складно прогнозовані. Людині властиво опиратися на відоме, але в соціальній площині, де те, чого ми не знаємо, часто важливіше, що нерідко сіє сум'яття в людських думках. Однією з визначальних рис західної цивілізації стало конструктивне використання непевності буття (свободи), завдяки розширенню варіативності застосовуваних інструментів – чи то державно-правових, чи то технологічних, чи то поведінкових. Ще в минулому столітті Ф.А. Гаєк попереджав, що у боротьбі за моральну підтримку людства нестача стійких переконань ставить Захід у дуже невігідне становище. Настрій значної частини сучасних інтелектуальних лідерів, які представляють західну демократію, можна окреслити як розчарування у принципах, зневагу до досягнень людства і виняткову турботу про створення «кращого світу». Це не той настрій, при якому можна сподіватися на послідовників. Якщо ми хочемо досягнути успіху в сучасній великій боротьбі ідей, передусім варто знати, у що ми віримо. Ми повинні також з'ясувати для себе, що ми хочемо зберегти, якщо нам вдасться позбутися в собі пасивності [6, с. 10]. Отже, надмірно оптимістичне чи байдуже сприйняття руйнування усталених морально-етичних та культурних інститутів насправді не є релевантною відповіддю на цивілізаційний виклик, а рухом за течією подій, чи лише їх фіксацією.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновки, що соціальна інженерія є багатовимірним явищем, яке використовувалось людством для розробки адекватних цивілізаційному контексту та завданням стратегій впливу на масову поведінку чи конструювання ідеальної реальності. Відтак соціальна інженерія завжди існувала на межі позитивного та деструктивного впливу на індивіда та суспільство. У сучасному світі соціальна інженерія, вплив якої був суттєво посилений стрибком у розвитку технологій, зокрема інформаційних, постала викликом для ліберальних демократичних цінностей і суспільних порядків, створюючи вагомі передумови для авторитаризації сучасних суспільств та поширення радикальних, антидемократичних ідей, моделей поведінки на глобальному рівні, обґрунтовуючи їх необхідністю вирішення назрілих проблем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бауман Зигмунт. Модерність і Голокост; пер. з англ. К. Дисси. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2022. 344 с.
2. Бауман Зигмунт, Донкіс Леонідас. Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності; пер. з англ. О. Буценка. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. 280 с.
3. Бергер П.Л. Капіталістична революція: п'ятдесят пропозицій щодо процвітання, рівності і свободи; пер. з англ. С.О. Makeєв, І.П. Дзюб, І.О. Кресіна; передм. В.К. Черняка. К.: Вища школа, 1995. 247 с.
4. Берк Едмунд. Мораль та історія. *Консерватизм. Антологія*; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: Смолоскип, 1998. С. 369-371.
5. Бондаренко І. Концептуалізація поняття "соціальний інжиніринг" в індустріальних парадигмах та мас-медійних практиках. *Діалог: Медіа студії*. 2017. №23. С. 17-36.
6. Гаск А. Фрідріх. Конституція свободи; перю з англ. М. Олійник та А. Королишин. Львів: Літопис, 2002. 556 с.
7. Даєр-Візефорд Нік, Матвієнко Світлана. Кібервійна і революція; авториз. пер. з англ. Андрія Бондаря. Київ: Критика, 2021. 328 с.
8. Епплбом Енн. Сутінки демократії: підступна спокса авторитаризму. Київ: HREC PRESS, 2023. 220 с.
9. Моріс Ян. Чому Захід панує – натепер. Оповіді з історії та що з них впливає щодо майбутнього. Вид. друге. Київ: ТОВ «Видавництво "КЛІО"», 2018. 784 с.
10. Рябека О. Світова держава як продукт глобалізованого організаційного розвитку. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. № 3 (71). С. 114–126.
11. Снайдер Тімоті. Криваві землі. Європа між Гітлером і Сталінін; пер. з англ. Ю. Семенюк. Львів: Човен, 2025. 688 с.
12. Фукуяма Френсіс. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії; пер. з англ. Тараса Цимбала і Романа Корнута. Київ: Наш формат. 2019. 608 с.

13. Bernays E. The Engineering of Consent. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1947. Vol. 250, Issue 1. P. 113–120.

14. Gehl Robert W., Lawson Sean T. Social Engineering: How Crowdmasters, Phreaks, Hackers, and Trolls Created a New Form of Manipulative Communication. Cambridge The MIT Press. 2022. 327 p. DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/12984.001.0001>

15. Sunstein C. R., Thaler R. H. Libertarian paternalism is not an oxymoron. *The University of Chicago Law Review*. 2003. Vol. 70. Issue 4. P. 1159–1202.

16. Thaler R.H, Sunstein C.R. *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth and Happiness*. Yale University Press, New Haven 2008. 293 p.

REFERENCES:

1. Bauman, Zygmunt. (2022). Modernist i Holokost [Modernity and the Holocaust]; per. z anhl. K. Dysy. K.: DUKH I LITERA. 344 s. [in Ukrainian].
2. Bauman, Zygmunt, Donkis, Leonidas. (2014). Moralna slipota. Vtrata chutlyvosti u plynnyi suchasnosti. [Moral Blindness: The Loss of Sensitivity in Liquid Modernity]; per. z anhl. O. Butsenka. K.: DUKH I LITERA. 280 s. [in Ukrainian].
3. Berger, Peter L. (1995). Kapitalistychna revoliutsiia: piatdesiat propozytsii shchodo protsvitannia, rivnosti i svobody; [The Capitalist Revolution. Fifty Propositions About Prosperity, Equality and Liberty]. per. z anhl. S.O. Makeiev, I.P. Dziub, I.O. Kresina; peredm, V.K. Cherniaka. K.: Vyshcha shkola. 247 s. [in Ukrainian].
4. Burke, Edmund. (1998). Moral ta istoriia. [Morals and History]. *Konservatyzm. Antolohiia*; uporiad. O. Protsenko, V. Lisovyi. K.: Smoloskyp. S. 369-371. [in Ukrainian].
5. Bondarenko, I. (2017). Kontseptualizatsiia poniattia "sotsialnyi inzhynirynh" v industrialnykh paradyhmakh ta mas-mediiynykh praktykakh. [Conceptualization of social engineering in the industrial paradigms and mass media practices]. *Dialoh: Media studii*. №23. S. 17-36. [in Ukrainian].
6. Hayek A. Friedrich. (2002). Konstytutsiia svobody. [The Constitution of Liberty]. per. z anhl. M. Oliinyk ta A. Korolyshyn. Lviv: Litopys. 556 s. [in Ukrainian].
7. Dyer-Witthford, Nick, Matviienko, Svitlana. (2021). Kiberviina i revoliutsiia. [Cyberwar and Revolution]; avtoryz. per. z anhl. Andriia Bondaria. Kyiv: Krytyka. 328 s. [in Ukrainian].
8. Applebaum, Anne. (2023). Sutinky demokratii: pidstupna spokusa avtorytaryzmu. [Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism]. Kyiv: HREC PRESS. 220 s. [in Ukrainian].
9. Morris, Ian (2018). Chomu Zakhid panuie – nateper. Opovidy z istorii ta shcho z nykh vyplyvaie shchodo maibutnoho. [Why The West Rules – For Now: The Patterns of History and what they reveal about the Future]; vyd. druhe. Kyiv: TOV «Vydavntstvo "KLIO"». 784 s. [in Ukrainian].
10. Ryabeka, O. (2014). Svitova derzhava yak produkt hlobalizovanoho orhanizatsiinoho rozvytku. [World state as a product of globalized organizational

development]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. № 3 (71). S. 114–126. [in Ukrainian].

11. Snyder, Timothy. (2025). *Kryvavi zemli. Yevropa mizh Hitlerom i Stalinym*. [Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin; per. z anhl. Yu. Semeniuk. Lviv: Choven., 688 s. [in Ukrainian].

12. Fukuyama, Francis. (2019). *Politychnyi poriadok i politychnyi zanepad. Vid promyslovoi revoliutsii do hlobalizatsii demokratii*. [Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy]; per. z anhl. Tarasa Tsymbala i Romana Kornuta. Kyiv: Nash format. 608 s. [in Ukrainian].

13. Bernays, E. (1947). *The Engineering of Consent. Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Vol. 250, Issue 1. P.113-120.

14. Gehl, Robert W., Lawson, Sean T. (2022). *Social Engineering: How Crowdmasters, Phreaks, Hackers, and Trolls Created a New Form of Manipulative Communication*. Cambridge The MIT Press. 327 p. DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/12984.001.0001>

15. Sunstein, C. R., Thaler, R. H. (2003). *Libertarian paternalism is not an oxymoron. The University of Chicago Law Review*. Vol. 70. Issue 4. P. 1159–1202.

16. Thaler, R.H, Sunstein, C.R. (2008). *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth and Happiness*. Yale University Press, New Haven.293 p.

Social engineering: a challenge for democracy in a globalised world

Vdovychyn Ihor Yaroslavovych

Doctor of Political Sciences,
Professor at the Department of Theory
and History of Political Science
Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3210-7684

Uhryn Lesya Yaroslavivna

Candidate of Political Science,
Associate Professor at the Department
of Theory and History of Political Science
Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-8467-2151

The article is devoted to analysing the impact and threats of ideas and practices of social engineering that have already been implemented at various stages of human history, as well as the latest challenges posed by the consequences of globalisation processes and the widespread use of information technologies. The relevance of the study lies in the problematisation of social engineering in the context of analysing the mechanisms and consequences of its influence at various levels – from the individual to large communities. The article emphasises that social engineering is a multidimensional phenomenon that includes the design of models of the future, the construction of reality, and the imposition of ideas and values through information influence, and threats to cybersecurity. Social engineering is examined in the article, firstly, as the methods and technologies used by elites and state institutions to avoid or minimise threats to the stability of modern societies, including democratic ones, involving 'soft' influence on mass consciousness; and secondly, as the idea and practice of creating a better society, based on the belief in the ability of the human mind to plan and implement a model of a better (ideal) society, often without taking into account the real political, economic, social and cultural context. Regarding the first aspect, the article clarifies that social engineering is a mechanism of democratic governance and democratic strategies, used to achieve consensus, and can contribute to both strengthening the democratic foundations of society and their erosion, which is facilitated by information and communication technologies. In the context of the second aspect of the manifestation of social engineering, based on the analysis of the consequences of implementing the projects for an ideal society in the past (revolutions in France, Nazi Germany, the totalitarian Soviet Union, etc.), the conclusion is drawn about the destructiveness and danger of searching for 'ideal' alternatives to liberal democracy and market relations, since they pose a potential threat to the rights and freedoms of the individual, reinforcing the excessive influence and control of bureaucracy and the state over the behaviour of citizens.

Key words: social engineering, globalisation, democracy, authoritarianism, freedom, progress, technology, information technology, bureaucracy.

Дата першого надходження статті до видання: 15.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.04.2026